

Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах

2020 р., № 69, Т. 1

Збірник наукових праць

Головний редактор:

Сущенко А. – доктор педагогічних наук, професор

Заступник головного редактора:

Сущенко Л. – доктор педагогічних наук, доцент

Редакційна колегія:

Захаріна Є. – доктор педагогічних наук, професор;

Іваницький О. – доктор педагогічних наук, професор;

Кочарян А. – кандидат педагогічних наук, доцент;

Пагута М. – кандидат педагогічних наук, доцент;

Сущенко Т. – доктор педагогічних наук, професор;

Даріуш Скальські – доктор педагогічних наук
(Республіка Польща).

Технічний редактор: Н. Кузнєцова

Дизайнер обкладинки: А. Юдашкіна

Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / [редкол.: А.В. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : КПУ, 2020. Вип. 69. 198 с. Т. 1.

виходить шість разів на рік

Сайт видання:

www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua

Засновник:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Міністерства юстиції України
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15844-4316Р від 16.10.2009 р.

Видавництво і друкарня –
Видавничий дім «Гельветика»

73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
Телефони: +38 (0552) 39-95-80, +38 (095) 934-48-28,
+38 (097) 723-06-08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

*Входить до Переліку фахових видань,
в яких можуть публікуватися результати
дисертаційних робіт на здобуття наукових
ступенів доктора і кандидата наук з педагогічних
наук, на підставі Наказу МОН України
від 29.12.2014 № 1528 (Додаток 11).*

*Журнал включено до міжнародної
наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)*

Видання рекомендовано до друку
та поширення через мережу Internet
Вченою радою
Класичного приватного університету
(протокол № 5 від 26.02.2020 р.)

Усі права захищені.
Повний або частковий передрук і переклади дозволено
лише за згодою автора і редакції.
При передрукуванні посилання на збірник наукових праць
«Педагогіка формування творчої особистості
у вищій і загальноосвітній школах»
обов'язкове.

Редакція не обов'язково поділяє думку автора
і не відповідає за фактичні помилки,
яких він припустився.

Адреса редакції:
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70Б.
Телефони/факс: +38 098 24 61 364.

Здано до набору 05.02.2020.
Підписано до друку 02.03.2020.
Формат 60×84/8. Цифровий друк. Наклад 150 пр.

<i>А. М. Сенік</i> ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ ЗАСТОСУВАННЯ АРТТЕРАПІЇ У РОБОТІ З ПІДЛІТКАМИ.....	132
---	-----

<i>О. А. Stukalo</i> PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FUTURE VETERINARIAN'S PREPARATION FOR PROFESSIONAL COMMUNICATION.....	136
--	-----

ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА

<i>Н. А. Басюк</i> ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	140
--	-----

<i>О. В. Білик, О. Г. Куцик, Н. В. Король</i> ХАРАКТЕРИСТИКА ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ДО РОБОТИ З БАТЬКАМИ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	145
---	-----

<i>О. М. Букатова, О. В. Федорова, Л. Г. Яренчук</i> ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ І ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ У КОНТЕКСТІ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ТА ТЕХНОЛОГІЙ.....	150
--	-----

<i>О. І. Верітов</i> ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ.....	157
---	-----

<i>А. А. Загородня</i> СИСТЕМА ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ У СТАРШІЙ ШКОЛІ У ДОБУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ.....	163
--	-----

<i>С. В. Майданенко</i> РОЗВИТОК ДУХОВНОЇ ОБДАРОВАНOSTІ ДІТЕЙ ВІДПОВІДНО ДО НАДБАНЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.....	168
--	-----

<i>Л. А. Окаєвич</i> ОРАТОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО У ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ НУШ: ПРИЙОМИ ТА ПОРАДИ.....	172
---	-----

<i>Ж. В. Петрочко</i> ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДАПТАЦІЇ УЧНІВ – КОЛИШНІХ ВИХОВАНЦІВ ЗАКЛАДІВ ІНСТИТУЦІЙНОГО ДОГЛЯДУ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У НОВОМУ ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	177
---	-----

<i>Т. В. Рогова</i> ФАСИЛІТАЦІЯ ЯК ПОТУЖНИЙ ІНСТРУМЕНТ КОМАНДНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ШКІЛЬНИХ ДИТЯЧИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.....	183
--	-----

<i>І. І. Садова</i> ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА В КРАЇНАХ ЄВРОПИ.....	188
--	-----

<i>Dariusz Skalski, Oksana Zabolotna</i> CURRENT CHALLENGES IN PHYSICAL AND HEALTH EDUCATION IN POLISH SCHOOL.....	193
--	-----

УДК 378.47

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.69-1.35>**Ж. В. Петрочко**доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи
Київського університету імені Бориса Грінченка

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДАПТАЦІЇ УЧНІВ – КОЛИШНІХ ВИХОВАНЦІВ ЗАКЛАДІВ ІНСТИТУЦІЙНОГО ДОГЛЯДУ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У НОВОМУ ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Статтю присвячено проблемі реформування закладів інституційного догляду та виховання дітей (деінституціалізації), пошуку ефективних шляхів забезпечення адаптації учнів – колишніх вихованців інтернатних закладів у новому шкільному середовищі. Відзначено, що успішна адаптація таких дітей у школі за місцем проживання – запорука їх ефективної реінтеграції в сімейне середовище, подальшої соціалізації, освіти та розвитку. Викладення матеріалу статті, її висновки й пропозиції базуються на результатах проектної роботи автора як експерта в Тернопільській області.

Визначено, що ефективними шляхами педагогічної підтримки, що забезпечить успішну адаптацію учнів – колишніх вихованців закладів інституційного догляду та виховання дітей у новому шкільному середовищі, є: допомога у навчанні, в т. ч. через реалізацію дистанційного навчання чи екстернату; налагодження різновекторної партнерської взаємодії із сім'єю дитини, педагогічний всеобуч батьків переважно з використанням інтерактивних методів. Виявлено, що сприяють адаптації дитини посилення комунікації з нею, спостереження фахівців за її реакціями і поведінкою; активізація діяльності спеціалістів психологічної служби закладу (практичного психолога і соціального педагога), аби допомогти учню подолати стрес та наслідки пережитого негативного досвіду; забезпечення захисту дитини від булінгу, будь-якої іншої загрози її життю і здоров'ю, в т. ч. шляхом установа м мобільних тісних зв'язків з працівниками служби у справах дітей (ССД) і центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ). Представлено узагальнений алгоритм дій педагогічних працівників у разі виявлення ознак складних життєвих обставин дитини. Розкрито роль у процесі адаптації інтенсивного залучення дитини до участі в житті класу, школи (органів учнівського самоврядування), громади, дитячої громадської організації; визначення наставника для дитини зі складу учнів-лідерів старшокласників чи вчителів; зміцнення мережі підтримки учня поза школою; формування думки в громаді щодо необхідності підтримки таких дітей та їхніх сімей.

Ключові слова: адаптація, соціальна адаптація, вихованці інтернатних закладів, педагогічна підтримка, найкращі інтереси дитини, педагогічні працівники, учні.

Постановка проблеми. В умовах змін, оновлень, реформ все частіше і гостріше постають питання забезпечення найкращих інтересів дитини. У зазначеному руслі всі цивілізовані країни світу бачать своїм стратегічним завданням гарантування догляду і виховання дітей в сім'ї. У зв'язку з цим нині в Україні великої державної і суспільної ваги набуває процес деінституціалізації дітей (далі – ДІ). Його ціль – обмеження застосування догляду на базі інституцій та стаціонарних закладів з одночасним розвитком соціальних послуг за місцем проживання, розширенням сімейних форм виховання; попередження розлучення дітей з їхніми батьками шляхом забезпечення адекватної підтримки дітей, сімей та громад; підготовка старшокласників до виходу із системи інституційної опіки, самостійного життя. ДІ – це також зміна професійного бачення і підходів; це подолання старих стереотипів, формування готовності педагогічних працівників діяти по-новому.

Однією із проблем процесу ДІ є адаптація дітей – колишніх вихованців інтернатних закладів за міс-

цем їх проживання, громаді. Міжнародна і вітчизняна практика засвідчує, що великим ризиком і викликом для колишнього вихованця інтернатного закладу (закладу інституційного догляду чи виховання дітей) може стати процес адаптації в школі за місцем проживання. Труднощі цього процесу пов'язані з: неготовністю батьків допомогти дитині в адаптації і навчанні, незацікавленості в «новому» учні батьків інших учнів у класі, неготовністю дітей до появи нового однокласника, позицією/переконаваннями вчителя, соціального педагога, психолога та інших працівників закладу освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адаптації вихованців інтернатних закладів, потреб дітей, які виховуються поза сім'єю, труднощів процесу їх соціалізації є предметом ряду сучасних наукових досліджень. Так, досліджуючи проблему соціальної дезадаптації підлітків – вихованців інтернатних закладів, М. Доннік підсумовує, що рівень соціальної дезадаптованості підлітків-вихованців закладу інтернатного типу

є високим. Про це свідчить: відсутність бажання навчатися; досить велика кількість пасивних вихованців або ж таких, хто займає відносно середню позицію щодо участі в шкільному житті; часті конфліктні ситуації з однолітками та вчителями; порушення правил поведінки, встановлених у навчальному закладі, під час вибору дозвілєвої діяльності; велика кількість ситуацій, коли була потрібна допомога соціального педагога тощо [2, с. 66].

Психічні реакції учня в процесі зміни навчального середовища досліджували І. Розіна, Х. Андріяш. Зокрема, дослідники підкреслюють, що зміни супроводжуються неприємними відчуттями дискомфорту (пов'язаними, в основному, із втратою звичних й улюблених занять, зміною соціального оточення), зламом і дисбалансом динамічних стереотипів, швидким накопиченням нової інформації та особистісними змінами. Проявами таких станів можуть бути тривожність, фрустрація, депресія, нестача впевненості в собі, невротичні прояви [8, с. 168-171].

Як доповнення до вищесказаного у праці Н. Сивопляс розкрито передумови виникнення дезадапційних явищ психіки під впливом глибинно-психологічних детермінант, що послаблює адаптаційні процеси [9]; у монографії колективу авторів на чолі з Н. Максимовою обґрунтовано теоретичні засади дослідження психологічних критеріїв соціальної дезадаптації підлітків; висвітлено питання саморегуляції і соціальної спрямованості особистості [7].

Дослідниця О. Мішкулинець розглядає адаптацію як ключовий компонент соціалізації, зрілості особистості. При цьому пристосування до нової ситуації навчання висвітлено автором як доповнення і розширення комунікативної, пізнавальної активності дитини, а також як трансформацію складників її соціального досвіду [4].

Процес адаптації, що протікає на трьох рівнях: біологічному (пристосування до нового режиму навчання й життя); психологічному (входження до нової системи вимог, пов'язаних з виконанням навчальної діяльності); соціальному (входження до нового колективу), досліджували Л. Грись [7], І. Розіна [8]. У соціально-педагогічному аспекті проблему підтримки процесу адаптації підлітка в освітньому середовищі вивчено С. Смолюк [10]. Комплексно і різнобічно досліджували потреби дітей, особливості їх соціалізації, в т. ч. у процесі реформування інтернатних закладів, З. Кияниця, В. Кузьмінський [6], Н. Гордієнко [1] та ін.

Беручи за основу наукові доробки авторів із загальних проблем адаптації, шкільної адаптації чи особливостей соціалізації вихованців інтернатних закладів, вважаємо, що питання реінтеграції і адаптації таких дітей в новому шкільному колективі за місцем проживання батьків потребує додаткового вивчення як у теоретичному, так

і в практичному аспектах. Це пов'язано з необхідністю вироблення певної стратегії і тактики педагогічної підтримки учня в його найкращих інтересах з метою забезпечення права на зростання у своїй сім'ї чи сімейному оточенні.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення ефективних шляхів забезпечення соціальної адаптації учнів – колишніх вихованців закладів інституційного догляду та виховання дітей в новому шкільному середовищі за місцем проживання батьків, щоб допомогти педагогічним працівникам у роботі з такими учнями задля їх успішної реінтеграції в сімейне середовище, подальшої соціалізації, освіти та розвитку.

Основний акцент під час написання статті зроблено на проблемно-цільовому, системно-структурному методах аналізу даної тематики в наукових творах, статистичних даних, а також узагальненні матеріалу на основі власного досвіду роботи як експерта процесу деінституціалізації. Зокрема, у статті враховано результати роботи автора експертом проекту Світового банку «Модернізація системи соціальної підтримки населення України (Реформування закладів інституційного догляду ви виховання дітей у Тернопільській області)», 2019–2020 рр.

Виклад основного матеріалу. Станом на 01.01.2019 р. в Тернопільській області на цілодобовому перебуванні в 19 закладах інституційного догляду і виховання було 1407 дітей; на 01.01.2020 р. – 1058 дітей. 88% таких дітей мають батьків (перебувають в інтернаті за заявою батьків). Понад 400 дітей перебувають у закладах цілодобово більше 3 років, і всі вони мають батьків. Саме такі діти, їхні потреби і сімейна ситуація стали предметом особливої уваги в межах проекту «Реформування закладів інституційного догляду та виховання дітей у Тернопільській області». Зокрема, було встановлено, що серед причин влаштування дітей на цілодобове утримання: бідність батьків; можливість харчування дитини у закладі; відсутність доїзду до школи за місцем проживання; конфлікт з учителями; цькування, булінг у школі; кращі умови, ніж ті, що пропонує школа за місцем проживання батьків. На жаль, також було виявлено факти, що самі вчителі, замість того щоб запобігти розлученню дитини з батьками, рекомендували батькам влаштування в інтернатний заклад. Дослідження також підтвердило припущення про «коло неблагополуччя дитини». Тобто серед батьків вихованців виявилися ті, які в минулому виховувалися в інтернаті і, не знаючи прикладу успішних життєвих моделей, своїх дітей також привели в інтернат.

За результатами моніторингу сімей, діти яких перебувають цілодобово в інтернатних закладах Тернопільської області, та ресурсів громади за місцем проживання їхніх батьків було визначено

шість груп дітей в інтернатних закладах: діти, чий батьки планують забрати дитину з інтернатного закладу, середовище сім'ї безпечне; діти, чий батьки планують перевести дитину із цілодобового на денну форму перебування в інтернаті; батьки можуть забрати дитину з інтернату, проте сім'я потребує підтримки; діти-випускники, які будуть навчатися в інших закладах (вищої освіти чи професійно-технічної); батьки не готові/не хочуть повертати дитину з інтернату, в них наявні ознаки складних життєвих обставин (СЖО); батьки не здатні опікуватись дитиною, і має місце припущення, що сім'я соціально небезпечна.

У контексті проблеми підтримки вихованців інтернатних закладів у новому шкільному середовищі (згідно з темою статті) наш інтерес становлять дві групи дітей, які потенційно готові повернутися найближчим часом до батьків і піти в заклад загальної середньої освіти – школу в громаді (своєму селі, селищі, місті). Це учні, чий батьки:

- планують забрати дитину з інтернатного закладу, середовище сім'ї безпечне (по Тернопільській області таких дітей на початок 2019–2020 рр. було виявлено 147; 15% від усіх дітей, залучених до моніторингу, на цілодобовому перебуванні, 88 дітей з інвалідністю, 9,04% – із сімей, які можуть перевести дитину на денне перебування у закладі, але потребують підтримки в догляді дитини з інвалідністю);

- можуть забрати дитину з інтернату, проте їхня сім'я вразлива і наразі потребує підтримки (таких дітей – 94; 30,2% від усіх дітей на цілодобовому перебуванні).

Саме на дітей зазначених двох груп очікує соціальна адаптація в закладі загальної середньої освіти за місцем проживання батьків. І цей процес може стати одним із вагомих факторів як для залишення дитини в сімейному оточенні, громаді, так і повернення дитини назад в інтернатний заклад, що не відповідає її найкращим інтересам.

Щоб визначити ефективні шляхи забезпечення соціальної адаптації учнів – колишніх вихованців інтернатних закладів, окреслимо в загальних рисах сутність процесу соціальної адаптації. Так, соціальна адаптація, за визначенням О. Безпалько, – це процес пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи стосунків із соціальними об'єктами, інтеграція особистості в соціальну групу, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища [3, с. 7–8]. Психологічна і соціальна адаптації тісно пов'язані між собою, оскільки на характері соціальної адаптації позначаються психічні ознаки особистості, темперамент, риси характеру дитини (цікавість, відповідальність, комунікабельність, працелюбність, наполегливість та ін.).

Враховуючи це, важливо узгодити особисті можливості й прагнення учня з цілями й цінностями нового шкільного середовища. Отже, оскільки шкільна адаптація – це насамперед активно-пристосувальний процес включення дитини в шкільне навчання, одне з ключових завдань учителів – допомогти дитині наздогнати у навчанні своїх однокласників. З цієї метою слід проаналізувати необхідність організації додаткових занять з усіх навчальних дисциплін. При цьому варто віддавати перевагу індивідуальній роботі з дитиною; на етапі адаптації не опитувати фронтально перед класом, частіше залучати до групової роботи, більше заохочувати і наснажувати. Для вихованців інтернатних закладів – старшокласників доцільно вивчити можливість різних форм навчання, в т. ч. дистанційного навчання чи екстернату.

Нині МОН України одним із пріоритетів освітньої політики визначає різновекторну партнерську взаємодію, й зокрема між педагогічними працівниками і батьками. Однак постає завдання: не виховати дитину замість батьків, не замінити функції сім'ї, а допомогти дорослим «бути відповідальними батьками». При цьому педагогічні працівники як «інженери дитячих душ» зобов'язані чітко усвідомлювати, що для гармонійного розвитку дитина має відчувати емоційне тепло саме від батьків, рідних, сформувати і розвивати прив'язаність з ними, переймати модель сімейних стосунків.

Відповідаючи на запитання, що можуть зробити педагогічні працівники, щоб зміцнити прив'язаність дитини до батьків, допомогти батькам завоювати любов дитини, слід наголосити, що потрібно: підтримати атмосферу контакту; будувати правильні (довірливі) взаємини з дитиною чи корегувати встановлені (відповідно, вчити батьків розмовляти з дитиною, слухати і чути її, підтримувати позитивні стосунки).

Нова школа має допомагати батькам здобувати спеціальні знання про стадії розвитку дитини, ефективні способи її виховання. Різні форми неформальної взаємодії (батьківські вечори, інтерактивні збори, тренінги, індивідуальні консультації, залучення до різних проектів) сприятимуть зміцненню стосунків між батьками та дітьми та між батьками та вчителями.

Під час влаштування в школу важливо дізнатися у дитини та її батьків про сильні сторони учня, його захоплення, мрії, а також переживання та страхи і відповідно спланувати заходи входження дитини в колектив, базуючись на презентації сильних сторін та мінімізації проблемних зон.

У класі, куди буде зарахована така дитина, варто провести інтерактивне заняття як з учнями, так і їхніми батьками щодо потреб і прав дитини, толерантності в стосунках, важливості підтримувального, емпатійного ставлення тощо).

При цьому ні в якому разі не можна акцентувати увагу на дитині – колишньому вихованці інтернатного закладу.

Ключову роль в адаптаційному процесі відіграє адаптаційний потенціал особистості, тобто рівень можливостей особистості входити в нові умови соціального середовища. Такий потенціал формується впродовж життя людини, набувається в процесі життєдіяльності. Адаптація вихованця інтернатного закладу може набувати форм або акомодатії (повного підпорядкування вимогам середовища без їх критичного аналізу), або конформізму (вимушеного відпорядкування вимогам середовища). Враховуючи це, дітям з інтернатних закладів потрібно приділяти більше уваги, частіше з ними говорити, спостерігати за реакціями і поведінкою, щоб вчасно підтримати (здебільшого, такі діти можуть не просити про допомогу, не говорити про конфлікти, не скаржитися на проблеми).

Це пов'язано з тим, що такі учні переважно будуть виявляти пасивну адаптацію, коли індивід не прагне до змін оточуючої дійсності, пасивно реагує на існуючі норми, оцінки, способи діяльності, слабо мобілізує психологічні ресурси для пристосування в новому соціальному середовищі. Через це в разі зустрічі колишнього вихованця інтернатного закладу з певними об'єктивними труднощами може формуватися соціальна дезадаптація, що виявляється в різних формах девіантної поведінки [3, с. 9].

З метою реалізації права дітей з особливими освітніми потребами на освіту за місцем проживання, їх соціалізації та інтеграції в суспільство керівник закладу на підставі заяви батьків або законних представників дитини з особливими освітніми потребами організовує клас з інклюзивним навчанням, створює необхідну матеріально-технічну та навчально-методичну базу, здійснює добір відповідних педагогічних працівників тощо. Батьки вихованців спеціальних інтернатних закладів, як правило, потребують інформації, допомоги щодо написання заяви для створення інклюзивного класу, взаємодії з інклюзивно-ресурсним центром.

Зарахування дітей з особливими освітніми потребами до класів з інклюзивним навчанням здійснюється в установленому порядку відповідно до висновку психолого-медико-педагогічної консультації. Для забезпечення ефективності освітнього процесу в класі з інклюзивним навчанням кількість учнів з особливими освітніми потребами становить: одна–три дитини із числа дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, затримкою психічного розвитку, зниженим зором чи слухом, легкими інтелектуальними порушеннями тощо; не більш як двоє дітей із числа дітей сліпих, глухих, з тяжкими порушеннями мовлення, в тому числі з дислексією, розладами спектра аутизму,

іншими складними порушеннями розвитку (порушеннями слуху, зору, опорно-рухового апарату в поєднанні з інтелектуальними порушеннями чи затримкою психічного розвитку), або тих, що пересуваються на візках. Відповідно до особливостей інтелектуального розвитку учня з особливими освітніми потребами може розроблятися індивідуальний навчальний план та індивідуальна навчальна програма.

У закладі загальної середньої освіти має здійснюватися психолого-педагогічне супроводження дітей з особливими освітніми потребами працівниками психологічної служби закладу (практичними психологами, соціальними педагогами) та відповідними педагогічними працівниками, спрямоване на корекцію порушень шляхом розвитку пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери тощо.

Відповідно до ст. 76 Закону України «Про освіту» психологічне забезпечення освітнього процесу в закладах освіти здійснюють практичні психологи; соціально-педагогічний патронаж – соціальні педагоги. Зокрема, соціально-педагогічний патронаж у системі освіти сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства у вихованні здобувачів освіти, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує профілактику та запобігання булінгу (цькуванню), надання консультативної допомоги батькам, психологічного супроводу здобувачів освіти, які постраждали від булінгу (цькування), стали його свідками або вчинили булінг (цькування).

Отже, психолог і соціальний педагог найперше мають підтримати колишнього вихованця інтернатного закладу, забезпечуючи його успішну адаптацію. Так, соціальний педагог вивчає вплив соціуму на поведінку учня, його інтереси та здібності, надає консультації соціально-педагогічного характеру щодо взаємин у сім'ї, жорстокого поводження з дитиною, профілактики негативних звичок; інформаційні послуги про заклади позашкільної освіти, вживає заходів щодо активного залучення дитини до гурткової роботи, діяльності громадських об'єднань тощо. Практичний психолог проводить діагностику стану дитини, особливостей її особистісного розвитку, здійснює корекційно-відновлювальну та розвивальну роботу, бесіди, консультування дитини, батьків, осіб, які їх замінюють, інформує батьків щодо особливостей вікового розвитку та виховання дитини. Однак серед ключових завдань практичного психолога – допомогти колишньому вихованцю інтернатного закладу подолати стрес та наслідки пережитого негативного досвіду.

Стосовно учнів, які мають досвід інтернатного виховання, існує підвищений ризик булінгу через неперестигність їхніх сімей чи родин, невідповідність зовнішнього вигляду новим тенденціям

моди, відсутність гаджету тощо. Ціль усього педагогічного колективу – забезпечити захист таких учнів від булінгу, цькування, а також будь-якої загрози їхньому життю і здоров'ю.

Для цього насамперед педагогічні працівники мають знати ознаки, що вказують на ймовірність виникнення ризиків для життя, здоров'я та розвитку дитини. Прикладом таких ознак можуть бути ситуації, коли батьки або особи, які їх замінюють: не цікавляться навчальною діяльністю дитини (не відвідують батьківських зборів, не контактують із педагогами закладу, не готують дитину до участі в позаурочних та позашкільних заходах); під час відвідування школи перебувають у стані алкогольного сп'яніння або під дією наркотичних речовин. Наявні повідомлення дітей, осіб, знайомих із сім'єю, про факти надмірного вживання алкоголю, наркотичних речовин, схильності до азартних ігор; що батьки систематично проявляють агресивну поведінку до працівників закладу освіти, батьків інших дітей; ігнорують рекомендації працівників закладу освіти щодо виховання дитини, що призводить або може призвести до затримки її розвитку, погіршення емоційного стану та інших несприятливих наслідків тощо [5, с. 142–143].

У процесі деінституціалізації безпека дитини – головне, тому якщо після повернення дитини до батьків педагогічні працівники запідозрять загрозу життю чи здоров'ю дитини з боку батьків чи помітять ознаки жорстокого поводження, відразу потрібно повідомити про це службу у справах дітей (ССД) чи принаймні соціального працівника центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ), фахівця із соціальної роботи (ФСР). Загалом, важливо налагодити тіснішу взаємодію педагогічних працівників зі спеціалістами ССД, ЦСССДМ, ФСР. Класним керівникам, соціальним педагогам, заступникам директора з виховної роботи доцільно особисто контактувати зі спеціалістами, як здійснюють чи здійснювали соціальний супровід сім'ї колишнього вихованця інтернатного закладу.

У разі отримання інформації про дитину, що вона має ознаки складних життєвих обставин, адміністрація школи здійснює такі заходи (залежно від випадку): оцінює ситуацію, потреби дитини на основі проведення бесіди з дитиною, її батьками, іншими особами, працівниками закладу, від яких надійшла інформація; аналізує отриману інформацію щодо дитини, її батьків та факторів сім'ї та середовища; координує діяльність тимчасової команди індивідуальної підтримки дитини на рівні школи; проводить моніторинг ефективності проведених заходів з дитиною та її сім'єю, результативності просвітницької та профілактичної роботи [5, с. 143].

Шкільна адаптація – це також функціонально-рольовий процес прийняття ролі активного учня нової школи. Отже, одним із дієвих тера-

певтично-підтримувальних методів є залучення дітей – колишніх вихованців інтернатних закладів до участі в житті класу, школи (до органів самоврядування, проектів, шкільних заходів), дитячої громадської організації. Водночас треба пам'ятати, що такі діти часто не вміють висловлювати самостійні думки, ухвалювати рішення. Беручи це до уваги, важливо визначити наставника для дитини зі складу учнів-лідерів-старшокласників чи вчителів. При цьому звернути увагу на формування вміння дитини уникати конфліктів, досягати компромісу.

Для моніторингу стану учня варто регулярно заслуховувати питання його адаптації на педагогічних радах за результатами діагностики практичного психолога чи соціального педагога, в т. ч. використовуючи підсумки аналізу спілкування дитини в соціальних мережах, скриньку-довіри тощо. Активність учня – колишнього вихованця інтернатного закладу в соціальних мережах – один із показників його адаптованості, бо розширюється коло контактів з особами, як потенційно можуть підтримати дитину.

Загалом, з метою забезпечення адаптації колишнього вихованця інтернатного закладу потрібно сприяти зміцненню мережі підтримки дитини не лише в школі, але й поза нею. Педагогічні працівники можуть стати фундаторами формування громадської думки щодо підтримки таких дітей та їхніх сімей, розвитку прийомних та патронатних сімей, соціальних послуг на рівні громади.

Висновки і пропозиції. Таким чином, забезпечення успішної соціальної адаптації колишніх вихованців інтернатних закладів у закладах загальної середньої освіти на місцем проживання їхніх батьків – важливий момент процесу деінституціалізації. Ефективними шляхами педагогічної підтримки, що забезпечить успішну адаптацію таких учнів у новому шкільному середовищі, є: допомога у навчанні, в т. ч. через реалізацію дистанційного навчання чи екстернату; налагодження різновекторної партнерської взаємодії із сім'єю дитини, педагогічний всеобуч батьків переважно з використанням інтерактивних методів; посилення комунікації з дитиною, спостереження фахівців за її реакціями і поведінкою; активізація діяльності спеціалістів психологічної служби закладу (практичного психолога і соціального педагога), аби допомогти дитині подолати стрес та наслідки пережитого негативного досвіду; забезпечення захисту дитини від булінгу, будь-якої іншої загрози її життю і здоров'ю; встановлення мобільних тісних зв'язків з працівниками ССД і ЦСССДМ; інтенсивне залучення дитини до участі в житті класу, школи (органів учнівського самоврядування), громади, дитячої громадської організації; визначення наставника для дитини зі складу учнів-лідерів старшокласників чи вчителів;

зміцнення мережі підтримки дитини поза школою; формування громадської думки у громаді щодо необхідності підтримки таких дітей та їхніх сімей.

Зазначене вище є нічим іншим, як виявом дій педагогічних працівників у найкращих інтересах дитини, небайдужості до долі дітей, активної позиції освітян у процесі деінституціалізації.

Список використаної літератури:

1. Гордієнко Н. Особливості процесу адаптації випускників інтернатного закладу системи освіти до соціального середовища. *Соціол. студії*. 2016. № 2. С. 76–82.
2. Доннік М.С. Соціальна дезадаптація підлітків – вихованців інтернатних закладів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. Ужгород, 2018. Вип. 1 (42). С. 64–67.
3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І.Д. Звереві. 2-ге видання. Київ ; Сімферополь : Універсум, 2013. 536 с.
4. Мішкулинець О. Дитяча адаптація як проблема педагогічної соціальної психології. *Наука і освіта. Спец вип. «Когнітивні процеси та творчість»*. 2010. С. 224–228.
5. Петрочко Ж.В., Кияниця З.П. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посібник: у 2-х ч. Київ, 2017. Ч. 1. Сучасні орієнтири та ключові технології. 256 с.
6. Петрочко Ж.В., Кузьминский В.А., Кияниця З.П. Социальная работа с семьями и детьми: ответы на актуальные вопросы: пособие. Бишкек, 2020. 268 с.
7. Психологічні критерії соціальної дезадаптації дитини : монографія / Н.Ю. Максимова та ін. Київ, 2010. 191 с.
8. Розіна І.В., Андріяш Х.О. Вплив тривожності на процес адаптації учнів п'ятих класів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка*. 2010. Т. II. № 82. С. 168–171.
9. Сивопляс Н.В. Процес соціальної адаптації суб'єкта в контексті тенденцій: «до психологічної сили» та «до психологічної слабкості» : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.07. Івано-Франківськ, 2010. 20 с.
10. Смолюк С.В. Педагогічна підтримка адаптації учнів ліцеїв до умов навчального закладу. *Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки*. 2012. № 7. С. 48–51.

Petrochko Zh. Adaptation of former pupils of institutional care facilities and education of children in new school environment

The article is devoted to the problem of reforming facilities of institutional care and upbringing of children (deinstitutionalization), finding effective ways to ensure adaptation of pupils (former pupils of boarding schools) in the new school environment. It is noted that successful adaptation of such children at school at the place of residence is the key to their effective reintegration into the family environment, further socialization, education and development. Project work of the author as an expert in Ternopil region (Ukraine) ensure presentation of the article content, conclusions and proposals. It is defined that effective ways of pedagogical support that will ensure successful adaptation of pupils (former pupils of institutional care facilities) and upbringing of children in the new school environment, are the following: assistance in education, including implementation of distance learning or externship; establishing multi-vector partnership with the family of the child, pedagogical education of parents mainly by using interactive methods. It was found that the child adaptation may be improved by the following: strengthening communication, supervising of a child's reactions and behavior by a specialist; interaction with psychological service specialists (practical psychologist and social educator) in order to help a pupil to overcome the stress and consequences of negative experience; protection of a child from bullying, any other threat to his/her life and health, including mobile connection with employees of Children's Affairs Service and Center for Social Services for Family, Children and Youth. General action plan for pedagogical staff is prepared for cases when difficult life circumstances of a child were found. Defined the role of intensive involvement of a child into school life (students' self-government), community, children's public organization in the process of adaptation, as well as appointment of a mentor for a child within the high school pupils or teachers; strengthening the out-of-school pupils support network; forming a community opinion about the need to support such children and their families.

Key words: adaptation, social adaptation, pupils of boarding schools, pedagogical support, best interests of the child, pedagogical staff, pupils.